

## **ОСНОВНІ НАПРЯМИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ**

*У даній публікації висвітлено основні напрями мовленнєвого розвитку учнів середньої школи, доведено, що мовленнєва підготовка учнів має здійснюватися на всіх уроках української мови.*

*Basic tendencies of speech development of the pupils of secondary school are shown in the given article. Speech training of the pupils must be carried out throughout all lessons of the Ukrainian language are proved too.*

Відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти України, навчальних концепцій, чинних програм з української мови пріоритетною є мовленнєва підготовка учнів, спрямована на формування мовної особистості випускника середньої школи, зокрема вироблення умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях. Реалізується це завдання насамперед у процесі роботи над розвитком мовлення (мовленнєва змістова лінія програми). Призначення мовленнєвої змістової лінії полягає в забезпеченні цілеспрямованого формування й удосконалення вмінь та навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі (мовленнєва компетенція). Робота над мовною теорією, формування знань, умінь і навичок з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення учнів.

Мовленнєва підготовка учнів здійснюється на всіх уроках української мови. Передбачені програмою й спеціально відведені уроки розвитку мовлення. Зміст і технологію мовленнєвої підготовки учнів розробляє методика розвитку мовлення, яка має свій об'єкт вивчення, предмет і систему понять.

Об'єктом вивчення є процес розвитку мовлення школярів, предметом – зміст, форми, методи й прийоми роботи над розвитком мовлення на уроках української мови.

Методика розвитку мовлення має систему основних понять, як-от: “розвиток мовлення”, “робота з розвитку мовлення”, “зв'язне мовлення”, “висловлювання”, “мовленнєва ситуація”, “види творчих робіт”, “види мовленнєвої діяльності”, “комунікативні уміння” тощо.

Навчання ефективно користуватися засобами мови в комунікативній діяльності має давню історію. Сучасна методика розвитку мовлення учнів використовує здобутки античної риторичної школи, звертається до досвіду української народної педагогіки, спирається на теорію і практику навчання мови й мовлення в працях вітчизняних і зарубіжних методистів різних часів. Залежно від політичних та соціально-економічних умов розвитку суспільства віддавали перевагу розвитку усного або писемного мовлення. З давніх часів педагоги шукали способи й засоби навчання виразного, переконливого, змістовного мовлення – ефективних усних і писемних висловлювань.

Розробці окремих методичних питань з розвитку мовлення учнів у XIX ст. присвячено праці таких учених, як А.Алфьоров, М.Бунаков, Ф.Буслаєв, І.Срезневський, К.Ушинський, В.Шереметьєвський та ін. У першій половині XX ст. в дослідженнях В.Голубкова, М.Рибникової, В.Масальського, О.Міртова, О. Пешковського, С.Чавдарова закладено теоретичні основи сучасної методики розвитку мовлення, зокрема визначено мету, завдання, накреслено основні шляхи реалізації цих завдань. Подальшого розвитку набули ці питання в роботах В.Капінос, Д.Кравчука, Т.Ладиженської, М.Пльонкіна, І.Синиці, Я. Стельмаховича, Т.Чижової та ін.

Переосмислення загальноосвітніх функцій української мови як навчального предмета в умовах сучасної школи актуалізує проведення досліджень з питань розвитку мовлення й звернення до попереднього методичного досвіду. Проблеми розвитку мовлення учнів

висвітлені в працях таких учених, як О.Біляєв, О.Горошкіна, Т.Донченко, П.Кордун, В.Мельничайко, Л.Мацько, Л.Паламар, М.Пентилюк, Л.Скуратівський, Г.Шелехова.

Методика розвитку мовлення спирається на положення Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, зокрема про діяльнісно-орієнтований підхід до навчання мови, урахування загальнорекомендованих рівнів володіння мовою, вироблення мовленнєвої компетенції.

Теоретичні основи розвитку мовлення ґрунтуються на здобутках сучасної науки, насамперед лінгвістики, лінгводидактики, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної, комунікативної лінгвістики.

Важливим для розробки методики розвитку мовлення є положення про мовну особистість (рівні володіння мовою, інтелектуальний розвиток, духовне багатство, уміння розвивати і зберігати мовні традиції тощо); розмежування понять “мова” й “мовлення”, розуміння тексту як продукту мовленнєвої діяльності, що реалізується в певному дискурсі.

Визначальними для методики розвитку мовлення є психолінгвістичне розуміння мовлення як діяльності, що складається з послідовних і взаємозумовлених фаз:

- орієнтування (визначення завдань і умов спілкування; усвідомлення й відбір змісту висловлювання, його теми);
- планування (складання програми дій: систематизація матеріалу, визначення послідовності його викладу);
- реалізації (побудова висловлювання з дотриманням стилю, типу мовлення, літературних норм);
- контролю (перевірка й удосконалення тексту).

Суб'єктами цієї діяльності в навчальному процесі є вчитель і учень, які по чергово перебувають у ролі адресанта чи адресата мовлення, є учасниками мовленнєвих актів (приблизно одна репліка), мовленнєвих кроків (кілька реплік однієї особи), мовленнєвих циклів (кілька кроків) як одиниць педагогічного дискурсу. Навчання мовленнєвої діяльності здійснюється системно, послідовно, на основі лінгводидактичних закономірностей, що стосуються засвоєння будь-яких мовних тем.

Рівень мовленнєвої підготовки учнів залежить від засвоєння ними лексичного багатства мови, володіння граматичними категоріями, літературними нормами, що забезпечує формування умінь і навичок у різних видах мовленнєвої діяльності. Тому робота з розвитку мовлення учнів здійснюється паралельно за трьома напрямками:

- збагачення словникового запасу учнів і розвиток граматичної будови їх мовлення;
- засвоєння норм української літературної мови;
- формування в учнів умінь і навичок сприймати й відтворювати чужі та будувати власні усні й писемні висловлювання (зв'язне мовлення).

Збагачення словникового запасу учнів і розвиток граматичної будови їх мовлення здійснюється систематично на різних уроках української мови, постійно супроводжує процес засвоєння мови як засобу спілкування й відповідає принципу практичної спрямованості навчання, визначеному в програмі “Рідна (українська) мова”. Цей принцип знаходить вияв у різнобічному й систематичному збагаченні мовлення учнів лексичними, фразеологічними, граматичними, стилістичними та іншими виражальними засобами мови, що має здійснюватися в процесі реалізації внутрішньо-предметних зв'язків і забезпечити стабільний приріст і розширення лексичного запасу учнів, урізноманітнення граматичної будови їхнього мовлення, удосконалення вправності у слововживанні, доборі найбільш виправданих синонімів на рівні лексеми, словосполучення, фразеологізму, речення в конкретному лінгвістичному та ситуативному контексті.

Усвідомлення школярами функцій мовних одиниць виробляє потребу відбирати й використовувати точні, виразні, різноманітні мовні засоби, що сприяють ефективній мовленнєвій комунікації. Цей напрям роботи ґрунтується на розумінні учнями слова як носія лексичного і граматичного значення:

- слово – це мовний знак, що називає певні предмети, явища, події, ознаки, якості, вказує на кількість, час, місце, напрям, спосіб дії тощо;
- слово може співвідносити між собою інші слова, сполучати, підсилювати їх значення, виражати почуття тощо;
- слово у сполученні з іншими словами може втрачати своє значення, а набувати спільного з ними значення;
- слово може мати кілька значень, що встановлюється тільки з лінгвістичного або ситуативного контексту;
- слово здатне звужувати або розширювати своє значення;
- слово може об'єднуватися в різні групи за значенням (спільним, протилежним);
- слова мають різне походження, сферу використання, територіальні обмеження, відрізняються часом виникнення тощо.

Формування всебічного розуміння учнями слова як номінативної одиниці в єдності лексичного і граматичного значення є предметом навчання насамперед на уроках лексикології, фразеології, морфології, синтаксису. Хоча й такі розділи, як фонетика, будова слова, словотвір теж не розглядають свої одиниці поза словом. На основі розуміння учнями функцій слова здійснюється збагачення, урізноманітнення словникового запасу школярів. Багатство словника й володіння граматичним ладом мовлення дає їм змогу адекватно передавати власні думки, правильно сприймати чуже мовлення.

Збагачення словникового запасу й розвиток граматичної будови мовлення учнів здійснюється через засвоєння лексичної та граматичної синонімії, паралельних граматичних конструкцій, сфери використання окремих граматичних категорій, усвідомлення відтінків лексичних і граматичних значень слів та словоформ, їх стилістичних особливостей.

Учителеві слід враховувати, що засвоєні учнями слова є елементами сформованої в них концептуальної та мовної картини світу шляхом утворення своєрідних структурно-смыслових згустків – концептів. Під концептом розуміють сформоване у свідомості учня поняття про складові реального й уявного світу, виражене за допомогою мови, пов'язане з мотивами мовлення й комунікативними намірами учасників спілкування. Семантика концепту містить комплекс позамовних відомостей, що ґрунтуються на знаннях про світ, отриманих внаслідок колективного досвіду людства. Концепти поєднують процеси пізнання й емпіричний досвід учня, формують концептуальну й мовну картини світу. Концептуальна картина світу є універсальною, вона пов'язана з сукупністю знань про світ та відображається в мовній картині світу. Мовна картина світу пов'язана з особливостями національного світосприйняття і є індивідуальним витвором кожної особистості. Методика роботи над збагаченням мовлення учнів має бути спрямована на формування в них умінь і навичок виділяти, розуміти значення слів – носіїв концептів та комунікативно виправдано використовувати їх у власній мовленнєвій практиці, виховувати мовну особистість, здатну сприймати, розвивати й збагачувати мовну картину світу в різних ситуаціях спілкування.

Пізнання світу в різних сферах життєдіяльності супроводжується засвоєнням учнями нових слів або відтінків значень уже відомих слів. Це забезпечує свідоме сприймання чужого мовлення і створення власних стилістично диференційованих висловлювань. Збагачення словникового запасу та граматичної будови мовлення школярів у процесі навчання мови й мовлення передбачає реалізацію таких основних завдань:

- поступового кількісного поповнення індивідуального словника;
- уточнення лексичного значення та сфери використання відомих слів;
- ознайомлення з новими лексичними значеннями наявних у словнику учнів багатозначних слів;
- використання паралельних лексичних і граматичних форм як засобу збагачення, вираження та урізноманітнення мовлення;
- вилучення з активного словникового запасу позалітературних елементів, суржику;
- засвоєння власне української лексики;

- розвитку мовного чуття, естетики слова;
- виховання потреби активного використання національних етикетних формул.

Особливу увагу варто приділяти вивченню власне української лексики як важливого елемента ідентифікації української мови. Деякі власне українські слова засвоюються паралельно з їх відповідниками іншомовного походження (виборці – електорат, відсоток – процент), знання останніх сприяє міжкультурній комунікації та формуванню термінологічної бази окремих навчальних дисциплін. Спонування учнів до активного вживання власне українських слів спрямоване на виховання в них національно-мовних рис та розвиток індивідуальної мовотворчості в різних ситуаціях спілкування.

Результативність словникової роботи виявляється у спроможності учнів вільно добирати номінативні одиниці, що адекватні мовленнєвому задуму, у певній гармонізації мислення і мовлення, думки і слова. Засвоєння нових слів відбувається тільки тоді, коли в них є потреба. Тому вчитель-словесник має вдаватися до моделювання різноманітних ситуацій спілкування відповідно до віку, статі, інтелектуального розвитку, психологічних особливостей, соціального оточення школярів. Необхідно дбати не тільки про кількісне збагачення лексики учнів, а й про засвоєння ними функціонально-стилістичних властивостей нових слів, розуміння зв'язку між словом і контекстом, між словами, об'єднаними в тематичні групи. Потребує уваги розвиток в учнів чуття мови, виховання шанобливого, дбайливого ставлення до мови як виразника духовності людини. її естетичних уподобань та етичних переконань.

Засвоєння норм української літературної мови супроводжує весь процес вивчення навчального матеріалу мовленнєвої та мовної змістових ліній програми, відповідно до яких ознайомлення з мовною системою є основою для формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок, що ґрунтуються на засвоєнні норм літературної мови.

Завдання цього напрямку роботи з розвитку мовлення полягає в забезпеченні умов для свідомого, систематичного й послідовного сприйняття учнями правил нормативності української мови, у формуванні умінь і навичок дотримуватися засвоєних норм, знаходити та виправляти недоліки й помилки в змісті, побудові та мовному оформленні власних і чужих висловлювань.

Можна виділити два етапи засвоєння норм літературної мови: 1) супроводжувальний (основна школа): засвоєння норм супроводжує зміст навчальної мовленнєвої діяльності та навчального мовного матеріалу; 2) систематизувально-узагальнювальний (старша школа): удосконалення нормативності мовлення та систематизація й узагальнення вмінь з культури мовлення та риторики.

Мовна та мовленнєва змістові лінії програми визначають державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, що стосуються засвоєння учнями норм літературної мови. Наприклад, для учнів 5-9 класів: правильно й доречно використовувати виучувані мовні одиниці, граматичні форми, знаходити й виправляти недоліки та помилки в змісті, побудові та мовному оформленні власних висловлювань, дотримуватися норм літературної мови тощо. В учнів має бути сформоване позитивне ставлення до практичного засвоєння норм літературної мови на будь-якому рівні мовної системи (лексичних: уживання слів у властивому їм лексичному значенні; орфоепічних: вимова звуків української мови в мовному потоці з урахуванням звукового оточення, правильне наголошування слів; стилістичних: використання лексичних і граматичних мовних одиниць відповідно до стилю мовлення; норм текстотворення: дотримання основних ознак тексту – зв'язності, інтонаційної завершеності, членованості; граматичних: правильне вживання граматичних форм; правописних: правильне написання слів і вживання розділових знаків). На уроках учні повинні усвідомити, що культура людини складається з культури поведінки, культури мовлення, культури спілкування. Необхідно переконувати школярів у тому, що часто завдяки правильності мовлення людина досягає успіху в офіційному та неофіційному спілкуванні, тому варто прагнути оволодіти нормами літературної мови.

У старших класах передбачено вивчення розділу “Культура мови і стилістика”, де засвоюються поняття, систематизуються знання та вдосконалюються вміння й навички з культури мовлення.

Так, десятикласники мають засвоїти, що культура мовлення – важлива складова загальної культури людини; відповідність нормам літературної мови є однією з основних вимог до культури мовлення. Перед учнями ставляться вимоги обґрунтовувати необхідність дотримання правил культури мовлення як показника загальної культури та рівня інтелектуального розвитку кожної окремої людини й нації в цілому, характеризувати основні вимоги до мовлення. Тема “Правильність мовлення” передбачає засвоєння норм української літературної мови, а саме:

- орфоепічних: дотримуватися орфоепічних норм в усному мовленні та під час читання; вільно користуватися орфоепічним словником; помічати і виправляти орфоепічні помилки;
- морфологічних: правильно вживати частини мови в усному й писемному мовленні, зокрема й для зв'язку речень у тексті (правильне вживання відмінкових закінчень, використовувати форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників, правильне вживання відмінкових форм іменників з кількісними числівниками, правильне використання числівників для позначення дат, часу, правильне наголошування дієслів минулого часу, правильна побудова речень з дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами тощо);
- синтаксичних: практичне засвоєння словосполучень, у яких трапляються помилки у формі залежного слова, правильне вживання форм присудка при підметі;
- правописних: писати відповідно до вивчених орфографічних і пунктуаційних правил.

В 11-ому класі учні засвоюють основні вимоги до мовлення та виробляють уміння враховувати такі з них, як точність, логічність, чистота, багатство, виразність, доречність під час побудови висловлювань, та виправляти порушення цих вимог. У 12-ому класі опановують основи риторики української мови.

Успішне оволодіння нормами літературного мовлення значною мірою залежить від регіональних умов, рівня володіння мовою в родині, найближчому соціальному оточенні, природних задатків учня тощо. Слід привчати школярів спостерігати за власним і чужим мовленням, помічати позитивне й негативне в змісті, логіці викладу, чіткості аргументів, мовному оформленні, інтонації, швидкості, забарвленні голосу тощо.

Необхідно виробляти в учнів усвідомлену настанову на засвоєння норми шляхом багаторазового повторення. Результат навчання залежить також від цілеспрямованої системи вправ, що передбачає формування усвідомлених умінь, а на їх основі – стійких мовленнєвих навичок. Учитель повинен бути уважним до кожного учня, вчасно помічати й виправляти помилки й недоліки. Цьому сприятимуть, наприклад, такі вправи: аналіз норми; зіставлення норми та її порушення; вибір нормативних або помилкових варіантів, виправлення порушень норми; усний або письмовий переказ тексту, що містить складні для учнів норми; вільний диктант, творчий диктант, переказ з творчим або граматичним завданням; конструювання словосполучень, речень тощо.

Зв'язне мовлення в лінгводидактиці визначається як така мовленнєва діяльність, що становить єдине самостійне ціле, передає закінчену думку й членується на складові частини. Цей термін уживається ще й у таких значеннях: текст, продукт мовленнєвої діяльності, висловлювання; назва розділу методики розвитку мовлення – методика переказів, творів, інших творчих робіт, методика організації роботи над різними видами мовленнєвої діяльності.

Цей напрям роботи представлений мовленнєвою змістовою лінією шкільної програми, де визначено зміст навчального матеріалу:

1) відомості про мовлення (загальне уявлення про мовлення і спілкування, види мовленнєвої діяльності, мета спілкування, мовлення монологічне й діалогічне, основні

правила спілкування, текст, тема й основна думка висловлювання, простий і складний план, стилі, типи, жанри мовлення та ін.),

2) перелік основних видів робіт за кожним видом мовленнєвої діяльності:

- сприймання чужого мовлення: аудіювання, читання мовчки;
- відтворення готового тексту: виразне читання вголос, усні (говоріння) та письмові (письмо) перекази;
- створення власних висловлювань: діалог, монолог (твір, відгук, виступ під час дискусії, доповідь, реферат, виступ, анотація), ділові папери та ін.

Змісту навчальної мовленнєвої діяльності відповідають державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, як-от:

- розрізняти мовленнєвознавчі поняття; визначати тему, основну думку висловлювання, стиль, тип, жанр мовлення, змістові частини тексту, засоби і способи зв'язку речень у тексті, ділити текст на абзаци тощо;
- сприймати чуже мовлення: а) слухати й розуміти тексти різних стилів типів, жанрів мовлення, прогнозувати загальний характер змісту на основі формулювання теми, основної думки, визначати адресат і мету спілкування тощо; б) читати тексти мовчки з визначеною швидкістю відтворення, виділяти й запам'ятовувати в прочитаному головне й деталі, ставити й відповідати на запитання, оцінювати прочитаний текст з погляду змісту, виразності мовного оформлення тощо;
- відтворювати готовий текст: а) виразно читати вголос знайомі тексти відповідно до орфоепічних та інтонаційних норм; б) переказувати усно й письмово почуті й прочитані тексти, помічати й виправляти недоліки у своєму мовленні тощо;
- створювати власні висловлювання: а) складати діалоги, досягаючи комунікативної мети, дотримуючись правил мовленнєвого етикету; б) складати усні та письмові твори, добираючи мовні засоби відповідно до умов спілкування; в) складати ділові папери тощо.

Реалізація мовленнєвої змістової лінії програми вимагає врахування двох ступенів мовленнєвої діяльності.

Підготовчий ступінь передбачає уміння відтворювати готові мовні одиниці, добирати існуючі в мові варіанти мовних одиниць, мотивуючи свій вибір (наприклад, вибір слів з синонімічного ряду, фонетичних варіантів у-в, і-й та ін.). Цей ступінь мовленнєвої діяльності (конструювання) ґрунтується на знаннях норм літературної мови та практичних уміннях і навичках, що виробляються насамперед на уроках вивчення лінгвістичної теорії у процесі засвоєння мовного матеріалу.

Основний ступінь мовленнєвої діяльності (розвиток різних видів зв'язного мовлення, формування комунікативних умінь і навичок) співвідноситься з уміннями творчо використовувати мовні засоби (фонетичні, лексичні, граматичні) та способами вираження думки залежно від стилю, типу, жанру мовлення. На цьому ступені мовленнєвої діяльності передбачається робота з текстами різних типів, стилів і жанрів мовлення. Така діяльність реалізується у двох видах: рецептивне мовлення (сприйняття, усвідомлення, розуміння, аналіз готових усних і писемних текстів) і продуктивне мовлення (складання власних усних та писемних текстів – переказів, творів, публіцистичних й ділових жанрів). До рецептивних видів мовленнєвої діяльності належать аудіювання і читання, до продуктивних – говоріння і письмо.

Як бачимо, однією з важливих умов соціальної адаптації підростаючого покоління є свідоме, вільне володіння найважливішим засобом спілкування – мовою. Адже мова, зокрема рідна, є для людини засобом не тільки пізнання й спілкування, але й формування та розвитку особистісних якостей.

Випускник загальноосвітньої школи повинен засвоїти вироблені суспільством правила мовленнєвої комунікації та виражальні можливості мови. Чим більший запас виражальних засобів мови, якими володіє учень, тим легше йому вибрати ті, що можуть

забезпечити адекватне відтворення думки й ефективну реалізацію комунікативного задуму. Суттєву роль у зв'язку з цим відіграє не сама кількість доступних мовцєві мовних одиниць, а й бездоганне володіння ними: розуміння всіх функціональних якостей мовної одиниці, розмаїття її лексичних і граматичних значень, семантичних і стилістичних відтінків та цілеспрямоване її використання в конкретній комунікативній ситуації. Мовленнєва підготовка учнів визначає ефективність комунікативної діяльності в цілому. Адже невербальні засоби спілкування підпорядковуються вербальним, увиразнюючи їх, допомагаючи здійснити комунікативний намір людини. Тому в сучасній школі посилилися вимоги до мовленнєвої підготовки учнів – до розвитку їхнього мовлення.

#### **ЛІТЕРАТУРА:**

1. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К.: Фундація ім. О.Ольжича, 1995.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К: Ленвіт, 2003.
3. Караман С. Методика навчання української мови в гімназії. – К.: Ленвіт, 2000.
4. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8.
5. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2004. – № 3.
6. Леонтьев А.А. Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1965.
7. Методика навчання рідної мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005.
8. Пентилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови // УМЛЩ. – 2006. – № 1.
9. Пентилюк М., Нікітіна А., Горошкіна О. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово. – 2004. – № 8.
10. Пентилюк М.І., Окуневич Т.Г. Сучасний урок української мови. – Х.: Вид. група “Основа”, 2007.
11. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5-12 класи. – К., 2004.
12. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навч. посібник / кол. авторів за ред. М.Пентилюк. – К: Ленвіт, 2003.
13. Шелехова Г.Т. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі. – К., 1996.

**УДК 372.833.1**

**В.В. Бурдун**

### **ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТВОРЕННЯ СИТУАЦІЇ УСПІХУ В УЧНІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ**

*Стаття присвячена розгляду педагогічних умов формування в учнів ситуації успіху на уроках трудового навчання, які сприяють появі у них почуття впевненості в собі, зацікавленості до праці, впевненості не тільки в навчальній діяльності, але й успішної адаптації в суспільстві.*

*The article is devoted to examining pedagogical conditions of forming successful learning situations at labour training lessons, which promote pupils feeling of self-confidence and their being interested in labour, not only in educational activity, but also in successful social adaptation.*

Постановка проблеми. Надія на успіх живе в кожній людині. Але, на жаль, не кожна надія здійснюється, тому що успіх гарантований лише для тих, хто докладає для його здійснення власні зусилля. Згідно з Д. Карнегі, ключ до успіху – це вміння створювати й зберігати позитивний умонастрій. Такий стан дозволяє людині реалізувати приховані можливості та знайти своє місце в житті [5: 95].